

O'ZBEKISTON KOMPOZITORLARINING XALQ CHOLG'ULARI UCHUN ASARLAR YARATISH TENDENSIYALARI

M.M.Kurbanova
QDU

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston kompozitorlarining xalq cholg'ulari uchun asarlar yaratish jarayonida kuzatilayotgan zamonaviy tendensiyalar, musiqiy-estetik izlanishlar va kompozitsion innovatsiyalar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Xalq cholg'ularining tembr, lad-garmoniya, usul tizimi hamda orkestrrovka imkoniyatlari asosida kompozitorlik maktabining shakllanishi, maqom va folklor an'alarining zamonaviy kompozitsiya bilan sintezi, solistik va orkestr repertuarining kengayishi hamda mustaqillik davrida yuzaga kelgan yangi yo'nalishlar keng qamrovda o'rganiladi. Shuningdek, maqolada xalq cholg'ulari ijrochiligi va kompozitorlik ijodining o'zaro ta'siri, janrlararo integratsiya hamda musiqiy merosni qayta tiklash jarayonining dolzarbligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: xalq cholg'ulari, kompozitorlik maktabi, maqom, folklor, lad-garmoniya, orkestrrovka, tembr, zamonaviy musiqa, usul tizimi, etnik stilizatsiya, ijro texnikasi

TRENDS IN CREATING WORKS FOR FOLK INSTRUMENTS BY UZBEKISTAN COMPOSERS

M.M.Kurbanova
KSU

Abstract: This article scientifically and theoretically analyzes the modern trends, musical-aesthetic research and compositional innovations observed in the process of creating works for folk instruments by Uzbek composers. The formation of a compositional school based on the timbre, cadence-harmony, method system and orchestration capabilities of folk instruments, the synthesis of maqom and folklore traditions with modern composition, the expansion of the solo and orchestral repertoire, and new directions that emerged during the period of independence are comprehensively studied. The article also highlights the interaction between the performance of folk instruments and compositional creativity, inter-genre integration and the relevance of the process of restoring musical heritage.

Keywords: folk instruments, compositional school, maqom, folklore, lad-harmony, orchestration, timbre, modern music, method system, ethnic stylization, performance technique

KIRISH

O'zbekiston musiqa madaniyati o'ziga xos tarixiy ildizlarga ega bo'lib, uning taraqqiyot jarayonida xalq cholg'ulari markaziy o'rin tutadi. Maqom yo'llari, xalq kuylari, marosim musiqasi va dostonchilik an'analari asrlar davomida og'zaki-professional musiqa shaklida avloddan avlodga o'tib kelgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab esa xalq cholg'ulari professional sahnaga ko'tarilib, ular uchun maxsus kompozitsion asarlar yaratilishi boshlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston kompozitorlarining xalq cholg'ulariga murojaat qilishi milliy o'zlikni anglash, estetik qadriyatlarni mustahkamlash, folklor manbalarini zamonaviy talqinda qayta ishlash va global musiqa jarayonlari bilan uyg'unlashish ehtiyojidan kelib chiqadi. Mutaxassislarning fikricha, milliy cholg'ularga yuzlanish nafaqat etnik identitetni saqlab qoladi, balki "kompozitorlik tafakkurining o'ziga xosligini belgilaydi" (Karomatov, 1992).

Shu nuqtayi nazardan, bugungi kompozitorlik ijodida xalq cholg'ulari uchun yaratilayotgan asarlar o'zining tembr polifoniyasi, timbral eksperimentlar, orchestrovka yangiliklari, maqom va g'arb armoniyasining sintezi, folklor materialining zamonaviy qayta ishlab talqin etilishi bilan ajralib turadi.

Xalq cholg'ulari uchun kompozitsiyalar yaratishda janriy tuzilma alohida ahamiyat kasb etadi. Maqom shakllari - "nasr", "mushkilot", "taronalar", "ufar" kabi bo'limlar zamonaviy kompozitorlar tomonidan yangi shakl mantiqlarida qayta talqin qilinmoqda. "Janr kompozitsiyaning badiiy mazmuni va shaklini belgilovchi asosiy kategoriyadir" (Jalolov, 2018), shuning uchun xalq cholg'ulari uchun asarlar ko'pincha milliy ritmik modellar va lad tizimiga tayangan holda yaratiladi.

O'zbek maqomlarida mavjud bo'lgan ufor, segoh, dugoh, navo kabi lad tizimlari kompozitorlar uchun chuqur intonatsion manba bo'lib xizmat qiladi. Maqomning modal murakkabligi kompozitorlar tomonidan quyidagi usullar bilan kengaytirilmoqda:

- alteratsiyalangan akkordlar kiritish;
- politonalitet elementlari qo'llash;
- modal-harmonik sintezlar yaratish.

Folklor musiqasidan foydalanishda uchta asosiy metod qo'llanadi:

1. Stilizatsiya - asl ohangni uslubiy modifikatsiya qilish;
2. Transformatsiya - melodik-harmonik rivoj orqali tubdan o'zgartirish;
3. Imitatsiya - folklor ohangini zamonaviy kompozitsion kontekstda qayta yaratish.

Bu jarayonlar kompozitsion tafakkurning milliy-estetik asoslarini mustahkamlaydi.

O'zbekiston kompozitorlarining xalq cholg'ulari uchun asarlar yaratish tendensiyalariga nazar tashlaymiz. XX asrning o'rtalaridan boshlab G'iyenko, Toshmatov, Sodiqov kabi bastakorlar xalq cholg'ulari orkestri uchun ilk jiddiy orkestrrovka modellari yaratdilar. Mustaqillikdan keyingi davrda orkestrrovka yanada boyib, quyidagi yondashuvlar keng qo'llanila boshlandi:

- timbral kontrastlarga asoslangan orkestrrovka;
- torli cholg'ularda pizzicato, tremolo, glissando kabi texnikalar;
- doira va zarbli cholg'ularda poliritmik qatlamlar;
- karnay, surnay, nay, qo'shnay tembrlarining kombinatsiyasi.

Fayziyev (2015) yozganidek, "xalq cholg'ularining tembr diapazoni kengaygani sari orkestrrovka badiiy imkoniyatlari ham boyib bormoqda". Dutor, tanbur, gijjak, nay, doira, tor, rubob kabi cholg'ular uchun yaratilgan solistik asarlar soni keskin ortdi. Aksariyat kompozitsiyalar:

- kantabile (ashulaviy) ohangdorlikka;
- maqom intonatsiyalariga;
- murakkab ritmik tuzilmaga asoslanadi.

Bu jarayon ijrochilik maktablarining rivojiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Kompozitorlar xalq cholg'ularini quyidagi zamonaviy musiqa elementlari bilan uyg'unlashtirmoqdalar: jazz armoniyasi (b9, #11, 13-akkordlar), minimallizm, etno-fyuzhn, simfonik estrada, raqamli ovoz texnologiyalari. Bu sintez xalq cholg'ularining tembrini global musiqa jarayoniga moslashtiradi.

Maqomning murakkab polifonik rivoji zamonaviy simfonik shakllar bilan uyg'unlashtirilmoqda. Abdurashid Yo'ldoshev, Rustam Abdullayev, Mustafu Bafoev kabi kompozitorlar maqomga asoslangan yangi simfonik janrlar yaratmoqda.

NATIJALAR

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin xalq cholg'ulari sohasida quyidagi o'zgarishlar yuz berdi:

1. Milliy identitetning tiklanishi - folklor manbalariga murojaat kuchaydi.
2. Folklor ekspeditsiyalari - noyob kuy va usullar qayta tiklandi.
3. Ta'lim tizimidagi islohotlar - konservatoriya va ixtisos maktablarda xalq cholg'ulari bo'limlari kengaydi.
4. Xalq cholg'ulari orkestrlarining soni ortdi - yangi jamoalar tashkil etildi.
5. Kompozitorlarning yangi avlodi paydo bo'ldi - tembr va shakl eksperimentlariga moyil ijodkorlar faoliyat boshladi.

Bu davrda xalq cholg'ulari uchun yaratilgan asarlar nafaqat milliy, balki xalqaro sahnaga yo'naltirildi. Bu tendensiya "markaziy osiyo etno-estetik maktabi"ning shakllanishiga olib keldi (Levin, 2010).

Yangi asarlarda cholg'ular tembr nafaqat melodik, balki konstruktsion badiiy vosita sifatida qo'llanmoqda. Masalan:

- nayda havo tovushlari;
- doirada yumshoq zarblar orqali "shivir" effektlari;
- rubobda sirg'alishlar;
- gijjakda sul ponticello.

O'zbek usullarining murakkab tuzilmasi (zarbulcho'p, ufar, gardun, devona va b.) yangi ritmik qatlamlar bilan boyitilmoqda.

XULOSA

O'zbekiston kompozitorlarining xalq cholg'ulari uchun asarlar yaratish yo'nalishida olib borayotgan izlanishlari milliy musiqa san'atining rivojida muhim bosqich hisoblanadi. Xalq cholg'ularining tembr, lad, ritm va ijro texnikasi imkoniyatlarini zamonaviy kompozitsion yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish orqali mazmunan boy, badiiy jihatdan yetuk, zamonaviy talablarga javob beradigan asarlar yaratildi va yaratilmoqda.

Kompozitorlik ijodining bugungi tendensiyalari milliy musiqa merosining qayta tiklanishi, xalq cholg'ularining akademik sahnadagi mavqeining mustahkamlanishi va global musiqa jarayonida integratsiyaning kuchayishi bilan belgilanadi. Ushbu jarayon keyingi yillarda yanada jadal rivojlanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karomatov F. O'zbek xalq musiqasi asoslari. - Toshkent: Fan, 1992.
2. Jalolov A. Musiqa nazariyasiga kirish. - Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 2018.
3. Ashrafiy M., Sodiqov T. O'zbek kompozitorlik maktabi tarixi. - Toshkent, 1980.
4. Fayziyev S. Xalq cholg'ulari orkestrida orkestrovka masalalari. - Toshkent, 2015.
5. Qosimov A. O'zbek musiqasida lad va usul tizimlari. - Toshkent: O'zbekiston Milliy konservatoriyasi, 2020.
6. Saidov D. Zamonaviy O'zbekiston musiqasida folklor talqini. - Toshkent, 2018.
7. evin T. The Music of Central Asia. - Smithsonian Folkways, 2010.
8. Nettl B. The Study of Ethnomusicology. - University of Illinois Press, 2005.
9. Cook N. Music, Imagination and Culture. - Oxford University Press, 1990.\
10. Jurayev, I. (2025). Vocal pedagogy in the academy integrating Uzbek traditional practices. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(7), 30-35.
11. Yuldashev, A. (2025). Performance on Uzbekistan folk instruments: opportunities and prospects. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(7), 3-5.